

Nartsiss Shukuralieva (red.), *Azja Centralna. Tożsamość, naród, polityka*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2018, ss. 274.

Uwarunkowania historyczne spowodowały, że w państwach Azji Centralnej kwestią kluczową po rozpadzie Związku Radzieckiego stało się budowanie ich tożsamości narodowej i państwowej. Dla nowo powstałych państw stanowiło to jednak wyzwanie. Wpływ na to miały następujące przesłanki: po pierwsze, brak poczucia własnej narodowości wśród znacznej grupy społeczeństwa Azji Centralnej, który wynikał z faktu, że region ten był przez ponad 100 lat ściśle powiązany z Rosją; po drugie, fakt, że po rozpadzie ZSRR państwa te powstały w granicach republik związkowych, które nie zawsze pokrywały się z granicami etnicznymi. Republiki związkowe w Azji Centralnej tworzone nie według kryteriów etnicznych, lecz zgodnie z powiązaniem i interesami gospodarczymi pomiędzy poszczególnymi fragmentami tego regionu. Jednym z czynników utrudniających tworzenie państwa narodowego jest również kwestia określenia własnej tożsamości kulturowo-cywilizacyjnej.

Złożony proces kształtowania się tożsamości państwowej i narodowej nowo powstałych państw Azji Centralnej (Kazachstan, Kirgistan, Tadżykistan, Turkmenistan, Uzbekistan) stał się przedmiotem analizy w publikacji pod redakcją Nartsiss Shukuralievy pt. *Azja Centralna. Tożsamość, naród, polityka*. Redaktorka wraz z grupą badaczy skoncentrowała się na trzech głównych zagadnieniach, które pozwalają na ukazanie prawidłowości i wyzwań w procesie budowania tożsamości państw w Azji Centralnej całościowo i kompleksowo. Są to następujące kwestie: działania nowo powstałych państw w Azji Centralnej w kontekście określenia własnej tożsamości, relacje pomiędzy władzą a narodem, budowa nowych instytucji państwowych. Założenia te zostały przedstawione we *Wstępie* monografii, w której jednocześnie Nartsiss Shukuralieva wskazuje, iż dla zidentyfikowania oraz pełnej analizy głównych problemów badawczych monografii większość rozdziałów odwołuje się do założeń podejścia konstruktywistycznego. Należy w tym kontekście zgodzić się z redaktorką, że ten wybór paradygmatu teoretycznego jest w pełni uzasadniony. Podejście konstruktywistyczne umożliwia bowiem najpełniej przedstawienie procesów konstruowania tożsamości w kontekście relacji państwo–społeczeństwo, bierze pod uwagę zarówno czynniki materialne, jak i niematerialne. Jednocześnie realizacji założeń badawczo-teoretycznych, w tym analizie złożonego problemu badawczego, podporządkowano strukturę pracy, złożonej z dziesięciu rozdziałów.

Rozdział pierwszy autorstwa Nartsiss Shukuralievy i Artura Lipińskiego, stanowiący wprowadzenie do dalszej części publikacji, ma na celu omówienie koncepcji legitymizacji władzy jako jednego z mechanizmów regulujących funkcjonowanie systemów politycznych w Azji Centralnej. Na podstawie studium przypadku pięciu państw tego regionu autorzy przedstawiają uwarunkowania i cechy strukturalne legitymizacji władzy oraz dokonują oceny jej efektywności.

Kolejne rozdziały stanowią pogłębioną analizę poszczególnych elementów składowych koncepcji legitymizacji władzy oraz jej najważniejszych determinantów, które są zarazem z jednej strony podstawą funkcjonowania państw Azji Centralnej, a z drugiej wpływają na kształtowanie ich tożsamości.

W rozdziale drugim pt. „*Realne*” i „*wyobrażone*” w *budowaniu narodu. Tożsamość narodowa w postradzieckiej Azji Centralnej* Abel Polese i Rico Isaacs poruszają problematykę tożsamości narodowej w państwach tego regionu. Autorzy po przedstawieniu dyskursu akademickiego na temat pojęcia narodu i procesu jego kształtowania dokonali rozróżnienia między tożsamością obywatelską a etniczną. Wskazali, iż jest to istotne w kontekście analizy rekonstrukcji procesu narodotwórczego w państwach Azji Centralnej, jaki został omówiony w dalszej części rozdziału. Na wyróżnienie zasługuje fakt, iż przy omawianiu kwestii budowania tożsamości narodowej w państwach postradzieckiej Azji Centralnej autorzy odnieśli się do różnych modeli i koncepcji narodu.

Kontynuacja badań nad kwestią budowania tożsamości i elementach ją konstytuujących w wybranych już państwach Azji Centralnej znalazła się w kolejnych pięciu rozdziałach, od trzeciego do siódmego.

W rozdziale trzecim Victoria Clement dokonuje próby oceny budowy tożsamości narodowej w Turkmenistanie na podstawie dwóch zmiennych: kultu jednostki prezydenta tego państwa w latach 1991–2006 Saparmyrata Nyýazowa oraz etniczno-lingwistycznego nacjonalizmu. Odwołanie się do tych czynników miało służyć nie tylko utrzymaniu władzy przez ówczesnego prezydenta, ale także konsolidacji narodu. Kult jednostki i nacjonalizm miały stać się nowym spoiwem w kształtowaniu narodu. Autorka słusznie jednak formułuje tezę, iż w efekcie zbyt inżynierii władz państwowych w życie kulturalne i doprowadzonego do skrajności kultu jednostki społeczeństwo Turkmenistanu zaczęło postrzegać te elementy w kategoriach uciążliwości w życiu codziennym. W konsekwencji zaczęło słabnąć pierwotne poparcie społeczeństwa dla ówczesnego prezydenta Turkmenistanu Saparmyrata Nyýazowa i jego koncepcji budowania tożsamości państwa.

W rozdziale czwartym David Radford analizuje zagadnienie współzależności tożsamości religijnej i etnicznej w Kirgistanie po rozpadzie Związku Radzieckiego. Artykuł w głównej mierze skupia się na pozycji i tożsamości chrześcijańskich Kirgizów i ich relacjach z muzułmańską większością w państwie. Autor próbuje odpowiedzieć na pytanie, jak wyznawana religia przekłada się na kirgiską tożsamość etniczną. Wartością dodaną rozdziału jest przede wszystkim próba omówienia sytuacji chrześcijan w Kirgistanie w kontekście rzeczywistości, którą można scharakteryzować powszechnym w tym kraju stwierdzeniem, że prawdziwy Kirgiz musi być muzułmaninem.

Kwestie dotyczące kształtowania tożsamości narodowej Tadżyków zostały poruszone w rozdziale piątym autorstwa Elżbiety Olzackiej. Autorka przedstawiła dyskurs publiczny w pierwszym dziesięcioleciu po uzyskaniu niepodległości przez Tadżykistan na podstawie analizy studium przypadku prasy. Wybór ten jest w pełni uzasadniony, gdyż pozwolił autorce na rekonstrukcję oficjalnego dyskursu na temat

tożsamości narodowej przedstawionego przez elity rządzące. Trzeba w tym kontekście bowiem podkreślić, że w ostatniej dekadzie XX w. prasa – która była kontrolowana przez rząd – i pojawiający się w niej dyskurs miały decydujące znaczenie dla budowy tożsamości narodowej Tadżykistanu.

Rozdział szósty jest zaś próbą przedstawieniem znaczenia religii w kształtowaniu tożsamości narodowej i budowie państwa narodowego na podstawie studium przypadku Tadżykistanu. Ludwika Włodek omawia rolę islamu w tadżyckich koncepcjach państwa i narodu. Autorka wskazuje, iż mimo różnorodności koncepcji pojawiających się w dyskursie na temat narodu i państwa wspólnym elementem występującym w nich wszystkich jest islam. W debacie dotyczącej kształtowania się tożsamości w nowo niepodległym państwie wśród elit istnieje więc konsensus wyrażający się w przekonaniu o możliwości wykorzystania religii w projekcie modernizacyjnym, jakim jest budowa państwa narodowego.

W rozdziale siódmym Paulina Niechciał dokonuje analizy porównawczej znaczenia postaci historycznych i mitologicznych w kreowaniu tożsamości narodowej Tadżykistanu i Kirgistanu. Wybór tych dwóch państw jako studium przypadku do porównania autorka uzasadnia zarówno łączącymi je podobieństwami (m.in. zbliżone schematy kształtowania się państwowości w XX w.), jak i różnicami między nimi (m.in. odmienne korzenie językowe oraz etniczne).

Po omówieniu zagadnienia budowania państwowości głównie w kontekście uwarunkowań językowo-religijnych, społecznych i kulturowych oraz relacji społeczeństwo–władza w następujących trzech rozdziałach, czyli ósmym, dziewiątym i dziesiątym, autorzy koncentrują się przede wszystkim na kwestiach instytucjonalno-prawnych.

Rozdział ósmy autorstwa Donnachy Ó Beacháina i Roba Kelivhana dotyczy znaczenia wyborów w państwach Azji Centralnej w procesie budowania narodu. Autorzy przeanalizowali pod tym względem sytuację we wszystkich pięciu państwach regionu. Na podstawie badań sformułowali tezę, że w autokratycznych państwach Azji Centralnej wybory mające charakter *de facto* fasadowy i teatralny służyły przede wszystkim legitymizacji władzy urzędujących prezydentów. Jednocześnie paradoksalnie odegrały jednak także, zwłaszcza na pierwszym etapie po uzyskaniu niepodległości przez państwa Azji Centralnej, istotną rolę w kształtowaniu i konsolidacji narodu. Autorzy zjawisko to przeciwstawiają procesom, jakie miały miejsce w państwach, w których podjęto próby demokratyzacji (Kirgistan, Tadżykistan), co w większości przypadków nie służyło konsolidacji, a wręcz przeciwnie – przyczyniło się do fragmentaryzacji społeczeństw i narodów.

W rozdziale dziewiątym Marek Musioł analizuje zagadnienie tożsamości państwa w kontekście dylematu bezpieczeństwa w Kotlinie Fergańskiej. Ukazuje znaczenie tego zagadnienia jako źródła zagrożeń zarówno dla wewnętrznej stabilności republik w Azji Centralnej, jak i państw spoza tego regionu.

W rozdziale dziesiątym Nartsiss Shukuralueva wskazuje jednoznacznie na wzajemne zależności przyczyno-skutkowe dwóch zmiennych, tj. dziedzictwa radzieckiego,

a wcześniej kolonialnego, i występujących w większości państw Azji Centralnej systemów autorytarnych (lub quasi-autorytarnych). Autorka podkreśla, iż uwarunkowania te nie tylko wpływają na umocnienie legitymizacji władzy państwowej, ale w znaczący sposób kształtują systemy polityczne tych państw.

Recenzowana publikacja stanowi wartościowe opracowanie zagadnienia kształtowania się tożsamości nowo powstałych państw w Azji Centralnej po rozpadzie ZSRR. O jej znaczeniu decydują przede wszystkim dwa kryteria. Przede wszystkim jej oryginalność. Na rynku wydawniczym, zwłaszcza polskim, wciąż brakuje publikacji, które całościowo i kompleksowo poruszają problematykę tożsamości państw tego regionu. Monografia pod redakcją Nartsiss Shukuralievy wypełnia tę lukę. Wartością dodaną pracy jest fakt, że oprócz rozdziałów omawiających to zagadnienie z perspektywy wszystkich pięciu państw regionu mamy rozdziały dotyczące poszczególnych państw. Pewną słabością w tym jednak kontekście jest brak rozdziałów poświęconych *stricto* Kazachstanowi i Uzbekistanowi.

O wyjątkowości tej książki świadczy także zastosowane w większości rozdziałów oddolne podejście w analizie procesów narodowych w państwach Azji Centralnej. Służyły temu także odwołania w tych rozdziałach do założeń podejścia konstruktywistycznego. Wydaje się, że w tym kontekście zarówno pod względem przedmiotu badań, jak i epistemologicznym, czyli wyboru teorii wyjaśniającej badane zjawisko, nie do końca z całością struktury pracy koresponduje rozdział dziewiąty, w którym autor odwołuje się do założeń neorealistycznych. Z drugiej jednak strony umieszczenie tego rozdziału można oceniać jako próbę ukazania całościowo wybranego problemu badawczego, który może być wyjaśniany zarówno za pomocą teorii konstruktywistycznych, jak i neorealistycznych.

O wartości monografii decydują jednak przede wszystkim przyjęte założenia metodologiczne oraz zastosowane metody badawcze, które należy wyróżnić. Większość autorów zastosowała strategię dedukcyjną, polegającą na formułowaniu uogólnień i wniosków. Czyniono to na podstawie badań empirycznych, zwłaszcza obserwacji uczestniczącej i wyjazdach studyjnych (np. rozdziały trzeci, czwarty, szósty, siódmy, ósmy). O wyjątkowości monografii świadczą także zastosowane przez badaczy metody jakościowe, takie jak m.in. wywiady semiestrukturyzowane z przedstawicielami elit politycznych i społecznych w wybranych państwach (np. rozdziały: czwarty, szósty, ósmy), co dowodzi nie tylko rzetelności autorów, ale pozwala także na zrozumienie złożoności problematyki oraz poznanie percepcji centralnoazjatyckiej. Jest to kluczowe, gdyż wciąż wiele publikacji na temat Azji, w tym Azji Centralnej, charakteryzuje się europocentryzmem. W tym kontekście na uwagę zasługuje także fakt, iż w publikacji autorzy poszczególnych rozdziałów, stosując analizę dyskursu, odwołują się do licznych źródeł pierwotnych, w tym dokumentów, strategii przyjmowanych przez poszczególne rządy, raportów instytucji międzynarodowych (m.in. w rozdziale ósmym raporty OBWE), wypowiedzi liderów politycznych czy przywódców państwowych. Ponadto analizują prasę lokalną (m.in. w rozdziale piątym). Uzupełnieniem tego jest

odwoływanie się przez autorów rozdziałów do bogatej literatury przedmiotu, nie tylko anglojęzycznej, ale przede wszystkim rosyjskiej, oraz opracowań prezentowanych przez badaczy z pięciu państw Azji Centralnej.

Podsumowując, publikacja, zwłaszcza na rynku polskim, wyróżnia się pod względem merytorycznym i metodologicznym. Sformułowane w niej twierdzenia są rzetelnie uzasadnione, a treść monografii jest spójna i logiczna, wnosząca wiele nowych, pogłębionych ocen dotyczących procesów kształtowania tożsamości narodowej i państwowej w państwach Azji Centralnej. Książka z pewnością wzbogaca polskie studia nad tym regionem i stanowi podstawę do rozwoju dalszych badań. Jednocześnie może stanowić przydatną lekturę dla osób zainteresowanych problematyką uwarunkowań wewnętrznych Azji Centralnej oraz dla studentów stosunków międzynarodowych i nauk politycznych.

Linda Masalska